

Лист К.Гардецької до В.Дорошенка про перебування М.Грушевського у Криворівні

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.05.016>

УДК: 930.2

Анотація. Оприлюднюється нове джерело, що розповідає про значення для української культури і для творчої діяльності М.Грушевського села Криворівня на Гуцульщині. **Наукова новизна, висновки.** У грушевськознавчий контекст вводиться досі невідомий лист-спогад К.Гардецької, в якому міститься інформація про перебування М.Грушевського у Криворівні. Його авторка була донькою пароха місцевої церкви Різдва Пресвятої Богородиці та громадського діяча О.Волянського, котрому належала ідея перетворити гуцульське село на курорт для національної культурної еліти початку ХХ ст. Українська громадськість намагалася формувати власне відпочинкове середовище за зразком польського Закопаного чи російських Пущі-Водиці або Ворзеля під Києвом. Завдяки О.Волянському у Криворівні в літні місяці оселялися відомі вчені, літератори, діячі, що стояли біля джерел національно-визвольного руху, творили суспільно-культурні засади майбутньої Української революції 1917–1921 рр. (В.Гнатюк, І.Франко, М.Грушевський, Леся Українка, Є.Тимченко, М.Коцюбинський, О.Олесь, Г.Хоткевич, В.Дорошенко та ін.). Журналістка, активістка українського жіночого руху в повоєнній Німеччині та у США К.Гардецька наводить цікаві нюанси взаємин між відпочивальниками у Криворівні, роки їх перебування тут, згадує про тих, хто облаштував побут приїжджих наддніпрянців у селах і містечках округи. Матеріали, викладені в листі, його адресат В.Дорошенко збирався використати у книзі спогадів про М.Грушевського, яку, проте, так і не встиг видати.

Ключові слова: Грушевський, Криворівня, національний відпочинковий рух, інтелектуальне середовище, жіночий рух.

Ще в Німеччині, до від'їзду у США, В.Дорошенко почав збирати матеріали для своїх споминів про життя та людей, з якими йому судилося зустрітися. Із липня 1945 по 1949 рр. він перебував у таборах для переміщених осіб у Карлсфельді й Берхтесгадені під Мюнхеном. Ностальгія за часами розквіту НТШ, де виблискувало сузір'я І.Франка і М.Грушевського, спонукала його звернути увагу на цих непересічних осіб, а надто на останнього, котрий дав прихисток В.Дорошенкові в бібліотеці товариства, підштовхнув опанувати фах бібліографа та книгознавця. У 1950-х рр. окремі його нариси про знаного історика й політика з'являлися у філадельфійській «Свободі». А головне, В.Дорошенко став предтечею нової наукової дисципліни¹, опублікувавши в 1950 – на початку 1960-х рр. низку досліджень про життя та діяльність М.Грушевського².

Для В.Дорошенка багато важили особисті враження людей, котрі знали М.Грушевського. Плануючи книгу й окремо спогади про нього³, він звертався до широкого кола осіб. Зокрема до О.Оглоблина, який також опинився спочатку в Німеччині, а згодом у США. У нього дослідник цікавився навіть кольором очей М.Грушевського⁴. Однією з тих, хто бачив і знав

¹ *Гирич І.* Предтечі наукового грушевськознавства: В.Дорошенко і О.Оглоблин та зміна парадигми бачення постаті М.Грушевського // Михайло Грушевський: Студії та джерела. – Кн.3 / Ред. кол.: І.Гирич (гол.), В.Кавунник (секр.) та ін. – К., 2021. – С.141–192.

² *Дорошенко В.* Огнище української науки. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1951. – 116 с.; *Його ж.* Михайло Грушевський – громадський діяч, політик і публіцист // Овид (Чикаго). – 1957. – Ч.6, 10. – С.15–19, 23–27; *Його ж.* Перший президент відновленої Української держави // Там само. – №2/3. – С.27–32; *Його ж.* Іван Франко і Михайло Грушевський // Сучасність. – 1962. – Ч.1. – С.16–36.

³ Див., напр.: *Дорошенко В.* В Галичині 50 років тому // Свобода. – 1955. – 30 червня. – Ч.124. – С.2; 12 липня. – Ч.131. – С.2.

⁴ *Гирич І., Кавунник В.* Листування О.Оглоблина і В.Дорошенка та його грушевськознавча проблематика // Михайло Грушевський: Студії та джерела. – Кн.3. – С.316–358.

історика, була донька пароха церкви Різдва Пресвятої Богородиці у с. Криворівня, де влітку відпочивав М.Грушевський із родиною, – О.Волянського (1862–1947 рр.). Сам В.Дорошенко познайомився з нею 1904 р., коли вперше побував у відомому гуцульському селі. Того ж року він особисто зустрівся зі М.Грушевським – під час літніх курсів українознавства у Львові.

На тему перебування М.Грушевського та його оточення у Криворівні існує вже досить розлога література⁵. Передусім вона стосується діяльності втілювача ідеї «українських Атен» – О.Волянського, адже саме він, власне, і залучив до Криворівні багатьох діячів національної культури, котрі визначали лінію творення засад майбутньої політичної окремішності України.

Представники різних націй намагалися формувати на українських теренах свої відпочинкові осередки. Трускавець і Яремче – це були зони польського культурного дозвілля. Розбудовувалися вони за прикладом підтатранського Закопаного, де утворився навіть особливий тип дерев'яної дачної архітектури – гуральницький будинок. Їх зводили й в інших місцях, передусім у Трускавці. У Наддніпрянській Україні центрами російського дачництва були підкарпатські Пуща-Водиця, Ворзель, Боярка (щоправда остання завдяки діяльності київських українців: родин Кістяківських, Матушевських, Грушевських, О.Кониського, С.Єфремова та інших – поволі «українізувалася»). Дослідження історико-культурного значення національного відпочинкового руху – важлива й ще недостатньо вивчена історико-краєзнавча проблема.

В Олексі Волянського та його дружини Марії (з роду Бурачинських) було троє дітей. Син Роман-Петро народився 1887 р. У Першу світову війну він загинув. Старша донька Володимира (1892–1953 рр.) закінчила гімназію та університет у Львові, де згодом викладала. Заміж так і не вийшла. У 1939 р. переїхала до тата, працювала в Косові. Похована у Соколівці поряд із могилою свого батька. Там же в 1938 р. схоронили й зятя О.Волянського – чоловіка його молодшої доньки Кекилії Мар'яна Гардецького.

Саме Кекилія (Цецилія, Цьопа; 1898–1961 рр.) стала авторкою листа до знаного бібліографа, літературознавця, директора бібліотеки НТШ в міжвоєнний період та історика визвольного руху В.Дорошенка, який публікуємо нижче. За часів II Речіпосполитої вона займалася громадською, журналістською, педагогічною роботою. Згодом стала однією з найактивніших діячок українського жіночого руху в Європі та у США⁶. Народилася у Криворівні, де її батько був священником. В їхньому будинку побували чимало представників національної культури. Середню й вищу освіту здобула в Перемишлі, Львові. Педагогічно-просвітницьку роботу почала провадити ще у Криворівні, відтак учительувала у Соколівці, куди 1923 р. на парохію перебрався її тато. Під час Першої світової, коли в рідні місця прийшли російські війська, разом зі старшою сестрою Володимирою переїхала на Волинь. У 1915–1918 рр. працювала у Володимирі-Волинському, де була одна з найкращих в окрузі українських шкіл – її організували для місцевої людності січові стрільці («усусуси»), під чийм ідейним впливом і перебував заклад. Управителькою тут стала галичанка С.Сидорович, а вчительками – Ліщинська, К.Волянська, а також місцева уродженка Л.Маслі. Громадський діяч, редактор «Свободи» д-р Л.Мишуга, що в той час був призначений в австрійську комендатуру, підтримував постійний зв'язок із педагогинями⁷.

У 1918 р. К.Волянська брала участь у Листопадовому зриві у Львові, у 1918–1919 рр. долучилася до опіки над пораненими. Згодом працювала в редакції львівської газети «Вперед», друкувалася в дитячому журналі «Дзвіночок». Коли 1920 р. О.Волянського заарештували,

⁵ Гирич І., Панькова С. Криворівня в щоденнику М.Грушевського // Гуцульський календар: 2006 рік. – Вип.11. – Верховина, 2006. – С.38–40; Панькова С. Літні ваканції Михайла Грушевського у Криворівні // Український археографічний щорічник: Нова серія. – Вип.12. – К., 2007. – С.826–832; Панькова С., Старков В. Листування Олексі Волянського з Михайлом Грушевським // Там само. – Вип.13/14. – К., 2009. – С.555–618; Арсенич П. Священничий рід Бурачинських. – Івано-Франківськ, 2004. – С.84–87; Його ж. Волянський О. // Українська літературна енциклопедія. – Т.1. – К., 1988. – С.97; Його ж. Іван Франко у Криворівні // Його ж. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки і культури. – Івано-Франківськ, 2000. – С.16–22.

⁶ У Філадельфії померла відома українська діячка Кекилія з Волинських Гардецька // Свобода. – 1961. – 1 грудня. – Ч.229. – С.1.

⁷ Бутович М. Формування Сірої дивізії у Володимирі-Волинському // За державність: Матеріали до історії війська українського. – 36.XI. – Торонто, 1966. – С.25.

вона звернулася до комісара поліції М.Гардецького, який і допоміг звільнити батька. Невдовзі вони побралися й Волянська стала Гардецькою. Певний час подружжя мешкало у Криворівні, потім у Кутах, де колишній поліцейський службовець працював адвокатом. Кекилія збирала етнографічні матеріали, була головою філії Союзу українок у Кутах і Косові, юристкою косівського кооперативу «Гуцульське мистецтво». Під час повені 1927 р. її обрали секретаркою повітового рятункового комітету Косівщини.

К.Гардецька підтримувала помірковану Українську національно-демократичну партію (з 1925 р. у складі Українського національно-демократичного об'єднання), була співробітницею В.-Л.Микитюка – відомого у середині 1920-х рр. прихильника «позитивної органічної праці» у суспільному житті. Зокрема на Косівщині створювалася мережа культурно-просвітницьких та економічних установ, що забезпечували реальний розвиток місцевого українського населення П Речіпосполитої. Серед найближчих соратників В.-Л.Микитюка були парох Рибного В.Григорчук, душпастир Москалівки М.Могильняк, радник суду С.Каратницький, директор 7-класної школи у Старих Кутах І.Цюпик (Цюпрак), учителі М.Гоцько й В.Тиш, а також подружжя Гардецьких⁸.

У 1933 р. на знак протесту проти Голодомору в радянській Україні Мар'ян і Кекилія організували маніфестацію, за що потрапили під арешт. Після еміграції до Німеччини К.Гардецька стала активною діячкою Об'єднання українських жінок у цій країні. У 1949 р. виїхала за океан. Входила до складу редакційної колегії авторитетного журналу «Наше життя» – органу Союзу українок Америки. Наложала до управи США і Світової федерації українських жіночих організацій, очолювала референтуру журналістики. Померла у Філадельфії 29 листопада 1961 р. на 64-му році життя, похована 2 грудня на місцевому кладовищі Факс-Чейз. Мала трьох дітей: Ірину, Олесю, Володимиру. На тему Криворівні як «відпочинкової Мекки» української еліти писала також у спеціальній публікації, в якій згадувала про перебування у цьому селі над Черемошем І.Франка⁹.

***

Уміщений нижче лист К.Гардецької до В.Дорошенка свідчить, що людська пам'ять мінлива. Авторка нерідко припускалася помилок у датах перебування відомих осіб у Криворівні, тож їх ми намагалися виправити в коментарях. Докладні біографічні довідки про діячів, інформацію щодо яких можна знайти в доступних нині джерелах, не подаємо, натомість наводимо короткі відомості про сина знаного етнографа В.Гнатюка – Юрія. Нового матеріалу про Криворівню спогад К.Гардецької дає небагато, проте він містить чимало нюансів і додаткових даних, які збагачують наші знання про М.Грушевського та про його інтелектуальне оточення в «українських Атенах». Набраний на друкарській машинці лист зберігається в архіві Української вільної академії наук у США. При відтворенні тексту деякі пунктуаційні помилки виправлено беззастережно. Висловлюємо щиру вдячність Світлані Паньковій, Світлані Іваницькій, Валентині Піскун, чий консультації неабияк допомогли в роботі.

REFERENCES

1. Arsenych, P. (2000). *Kryvorivnia v zhytti i tvorchosti ukrainskykh pysmennykiv, diiachiv nauky i kultury*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
2. Arsenych, P. (2004). *Sviaschbennychiy rid Burachynskykh*. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].
3. Deliatynskiy, R. (2013). Otets Volodymyr-Luka Mykytiuk (1899–1944 rr.): bihrafichnyi narys. *Halychyna*, 24, 136. [in Ukrainian].
4. Doroshenko, V. (1951). *Obnyshe ukrainskoi nauky*. Niu-York; Filadelfiia. [in Ukrainian].
5. Doroshenko, V. (1962). Ivan Franko i Mykhailo Hrushevskiy. *Suchasnist*, 1, 16–36. [in Ukrainian].
6. Hurych, I. (2021). Predtechy naukovo hrushevskoznavstva: V.Doroshenko i O.Ohloblyn ta zmina paradyhmy bachennia postati M.Hrushevskoho. *Mykhalo Hrushevskiy: Studii ta dzberela*, 3, 141–192. Kyiv. [in Ukrainian].

⁸ Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк // Альманах Станіславівської землі: 36. мат. до історії Станіслава і Станіславщини. – Т.2 / Ред.-упор. М.Климишин. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. – С.406–412; Делятинський Р. Отець Володимир-Лука Микитюк (1899–1944 рр.): Біографічний нарис // Галичина. – Вип.24. – Івано-Франківськ, 2013. – С.136.

⁹ Волянська-Гардецька Ц. Іван Франко та інші в Криворівні // Українська літературна газета (Мюнхен). – 1957. – Ч.5. – Травень. – С.3.

7. Hurych, I., Kavunnyk, V. (2021). Lystuvannia O.Ohloblyna i V.Doroshenka ta yoho hrushevskoznavcha problematyka. *Mykhailo Hrushevskyy: Studii ta dzherela*, 3, 316–358. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Hurych, I., Pankova, S. (2006). Kryvorivnia v shchodennyku M.Hrushevskoho. *Hutsulskiy calendar: 2006rik*, 11, 38–40. Verkhovyna. [in Ukrainian].
9. Pankova, S. (2007). Litni vakatsii Mykhaila Hrushevskoho u Kryvorivni. *Ukrainskyi arkhеографічний sborichnyk*, 12, 826–832. [in Ukrainian].
10. Pankova, S., Starkov, V. (2009). Lystuvannia Olesky Volianskoho z Mykhailom Hrushevskym. *Ukrainskyi arkhеографічний sborichnyk*, 13-14, 555–618. [in Ukrainian].
11. Raikivskiy, I. (2015). Hutsulshchyna – mistse vidpochynku i tvorchosti vydatnykh ukrainskykh diiachiv pidrosiiskoї Ukrainy na pochatku XX st. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropейskoho natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrainky*, 7, 26–32. Lutsk. [in Ukrainian].
12. Volianskyi, O. (1997). *Spohady pro Ivana Franka*. Lviv. [in Ukrainian].

Ігор ГИРИЧ

доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу джерелознавства нової історії України,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.Грушевського НАН України
(Київ, Україна), ihor_hurych@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

Ihor HURYCH

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Head of the Department of Source Studies of the New History of Ukraine,
M.Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and
Source Studies NAS of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine), ihor_hurych@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

***

Мінхен 24.XII.1948.

Дорогий Володимире Вікторовичу!

Сердешно Вам дякую за обидва Ваші листи, які одержала майже рівночасно. Дуже жалую, що не була 12.12 в Берхтесгадені¹⁰ з нагоди загальних зборів тамошньої делегації ОУЖ¹¹, бо була б напевно Вас відвідала і минула б нас обох морока з писанням і читанням. Я ледве упросила свою вельмишановну господиню і приятельку п. Людмилу Івченко¹², що згодилася мені бути секретаркою, щоб не мучити Ваших очей моїми гієрогліфами.

Але до речі. Чи Ви були в 1904 р. в Криворівні того не пам'ятаю, бо мені було всього 6 років, але що в 1908 і 1912 – то напевно собі пригадую, хоч я ще й тоді скакала «наче коза», але всякі епізоди з побуту наших визначних людей в Криворівні чи Жаб'ю добре собі пригадую.

Безпосереднім винуватцем такого чисельного відвідування Криворівні був безперечно Володимир Гнатюк, якого жінка, з дому Майковська¹³, була двоюрідною

¹⁰ У 1945–1950 рр. у Берхтесгадені (Баварія) діяла одна з найвідоміших у повоєнній Німеччині українська гімназія для дітей переміщених осіб із Мюнхенського й Карлсфельдського таборів «ді-пі». У 1945–1946 рр. тут налічувалося понад 500 учнів. Одержали атестат зрілості майже 250. Директором закладу в перші роки був письменник і літературознавець В.Радзкевич. Після переїзду більшої політичних емігрантів у 1949–1950 рр. до Північної Америки припинила існування.

¹¹ Об'єднання українських жінок було засноване у грудні 1945 р. в Аугсбургу. У 1946–1950 рр. налічувало до 10 тис. осіб. У середині 1950-х рр. більшість учасниць виїхали до США й Канади.

¹² Людмила Коваленко-Івченко (1898 р., Маріуполь – 1969 р., Трентон, шт. Нью-Джерсі) – письменниця, драматургиня, перекладачка, радіожурналістка, членкиня об'єднання українських письменників «Слово». Авторка роману-утопії «Рік 2245» (1958 р.), збірок оповідань «Vita nova» (1957 р.), «Давні дні» (1960 р.), «Дві краси» (1965 р.), трилогії «Наша, не своя земля», посібника «Україна: Енциклопедія для молоді» (1971 р.).

¹³ Олена Гнатюк (у дівочтві Майковська) – онука священика А.Бурчинського, двоюрідна сестра дружини О.Волянського Марії (до заміжжя Бурчинської), дружина етнографа В.Гнатюка, з яким побралася 1894 р. (у цьому шлюбі народилися четверо дітей).

сестрою моєї матері з лінії Бурачинських. Вони від 1900 року по 1914 включно приїздили кожного року до Криворівні на літні ферії¹⁴, зразу для відпочинку, а пізніше для лікування хвороби сухіт, яку Гнатюк дістає через ловлю пстругів¹⁵ разом з Франком, який був пристрасним риболовом.

Гнатюки і Франко були першими літниками («холерниками» називали їх наші гуцули). Відтак стягнули сюди Грушевського, який в 1906 р.¹⁶ купив власну вілю і приїздив від того часу також рік-річно.

Відносини між Грушевським і моїм батьком були дуже дружні і якраз купно¹⁷ цієї вілі від сина дідича Пшибиловського¹⁸ перевів мій батько, бо перед тим мешкали Грушевські у хаті Філіпа Зеленчука, старшого церковного брата, першого газди в Криворівні, з якими теж були в дуже приятельських відносинах. Грушевський неоднократно зазначував, що це родина правдивих аристократів, а з його жінкою Марією Зеленчуковою Марія Сильвестрівна¹⁹ говорили до себе по імені, розцілювались при кожній зустрічі. Ця Марія Зеленчук мала 25 дітей і характеристичне, що коли наймолодшого сина Петра реклямувала²⁰ від війська, то забула, скільки у неї було дітей і переконувала мого батька, що «тільки 24», хоч батько нарахував на основі конскрипцій²¹ 25 і цю подію дуже весело коментували якраз Франко, Грушевський і Гнатюк у нас на веранді.

З Франком були спочатку у Гнатюка і Грушевського дуже сердечні відносини, але відтак – річ звичайна – через жіночі пльотки вони охололи так, що панове ще зі собою сходилися на балачки до Гнатюка на заріччя, але пані між собою довше не жили. Мій батько брав дуже живу участь у всіх їхніх дискусіях, головно в справі видавання «Вісника»²² і «Записок НТШ». Був дійсним членом Наукового Т-ва і членом Видавничої Спілки ЛНВ.

Дивує мене, що Ви не знаєте, що батько видрукував свої спомини про Франка, які вийшли окремою відбиткою у бібліотеці «Нового Часу» (а може «Діла»)²³. Гнатюк і Грушевський запрошували до себе на літо майже усіх тодішніх емігрантів з Вел[икої] України, які пізніше були частими гістьми в нашій хаті. Першим, здається, був Федір Вовк, який робив там антропологічні студії над гуцулами, пізніше Єфремов²⁴, Михайло Могиланський²⁵, Тимченко Є[вген], про якого батько згадував, що, сидячи над Черемошем, «тягнули весь час коріння» (з фонетичних слів). Від 1906 р. приїздив Гнат Хоткевич щороку з цілою ріднею. В 1912 р. був Олександр Олесь і тоді також Коцюбинський з своїм сином Юрком. Це пригадую докладно, бо ми раз ходили з ними обома на гору Синиці, де мешкав старий гуцул з прозвиськом «Карлик» – до речі, він і був схожий на карлика ростом і виглядом – до якого спрямував мій батько Коцюбинського, щоб той видобув від нього усі старосвітські побутові звичаї і забобони, які й дали йому великий матеріал для «Тіней забутих предків». В часи цієї

¹⁴ Канікули.

¹⁵ Форелі.

¹⁶ Насправді в 1907 р. (інформація С.Панькової).

¹⁷ Тобто купівлю.

¹⁸ Владислав Пшибиловський володів у Криворівні понад 3,5 тис. моргів лісів і пасовищ, натомість селянам належало близько 2 тис. моргів. Саме у С.Пшибиловського купив будинок М.Грушевський – при впадінні у Черемош річки Бистриця.

¹⁹ Дружина М.Грушевського.

²⁰ Тут: намагалася врятувати.

²¹ Процедура набирання чоловіків в армію на підставі військової повинності, але з дозволом викупу.

²² «Літературно-наукового вісника».

²³ Передруковувалися 1997 і 2011 рр. (див., напр.: *Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / Упор., вступ. ст. і прим. М.Гнатюка. – Л., 1997. – С.491–501, 600.*)

²⁴ Сергій Єфремов міг бути у Криворівні 1903 р., коли збирав на Галичині матеріал для книжки про І.Франка (інформація С.Іваницької).

²⁵ Михайло Могиланський був у Криворівні 1912 р. (див.: *Райківський І. Гуцульщина – місце відпочинку й творчості видатних українських діячів з підросійської України на початку ХХ ст. // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – Вип.7. – Луцьк, 2015. – С.29.*)

прогульки Коцюбинський передражнявав дуже часто Олеся відомою приказкою: «Чи рак чи риба – дурак Кандиба, чи риба, чи рак – Кандиба дурак». Тоді всі три сини Коцюбинського, Гнатюк і Олеся – були однаковими розбишаками, а відтак оба Юрки – Коцюбинський і Гнатюк²⁶ – пропали від большевиків, а Олег – від німців. Коли Коцюбинський був перший раз – я не пригадую²⁷. Тільки знаю, що це було безпосередньо після його приїзду з Капрі, бо він нам часто розказував про тамошні краєвиди, а між іншим дуже любив пнучу²⁸ рослину «клематис», яка виляса докруги нашої веранди і розказував, що цього дуже багато бачив на Капрі. Коцюбинського спеціально любили мої родичи за його дуже ніжну вдачу і надзвичайно тонку поведінку. Навіть в жартівливому тоні не уживав він ніколи ніякого грубого вислову. Мій батько, як вихованок ще давньої австрійської школи, не говорив інакше, як «айн файнер герр»²⁹.

Десь в 1904 році, – пригадую як в мряці – були у нас – тільки переїздом на лікування в Буркут – Леся Українка і Ольга Кобилянська³⁰.

1908 року приїздив також Антін Крушельницький з цілою родиною, була також два чи три рази Катря Гриневичева, про що згадує в своїй новелі «Зустрічі з поетом» (Арка, ч. I, 1948 р.)³¹.

Коцюбинський захворів у нас в Криворівні літом 1912 р., і навіть тоді відвозив його один студент з нашої родини до Львова. Чи це случайно не був др. Лучаківський, який тепер є в Берхтесгадені? Спитайте його, бо я цього вже не пам'ятаю, а він також частенько у нас перебував, то багато всяких епізодів про Криворівню та її «холерників» може Вам розказати.

Вас я собі дуже добре пригадую 1912 року, бо тоді я вже була хоч у Вашому поняттю «козою» та все-таки підлітком, а моя сестра дорослою панною, за якою ухажували різні молодці, між ними і Крип'якевич. Ви тоді прислали їй з Жаб'ївського храму гуцульські запашні голубці. І хоч були дуже елегантно запаковані в пуделку від помадок, то їх запах відразу зрадив зміст того пуделка, як також Ваш підпис «Римидолов Окнешород» зрадив автора посилки.

Хазяйка, в якій Ви мешкали в Жаб'ю, називалася пані Коржинська³², її дочка – Лакустова³³ – провадила свого часу самотній український пансіон в Буркуті, а назвисько

²⁶ Юрій Володимирович Гнатюк (1900–1961 рр.) після закінчення гірничої академії в м. Пржибрам (Чехословаччина) в 1925 р. виїхав до СРСР. Став директором заводу у Харкові. У 1933 р. отримав п'ять років ув'язнення, а в 1937 р. – заслання. Після відбуття п'ятирічного покарання в таборах на Колімі був засуджений на заслання в Тамбовській обл., де одружився з молодшою на 25 років українкою-виселенкою, родина мала трьох синів.

²⁷ М.Коцюбинський бував у Криворівні в 1910–1912 рр. (див.: *Арсенич П.* Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки і культури. – С.36, 47).

²⁸ В'юнку.

²⁹ Нім. Ein feiner Herr – чудовий пан.

³⁰ Насправді Леся Українка лікувалася в Буркуті в липні – серпні 1901 р. (зокрема приїхала до цього села 21–22 липня). І була там не з О.Кобилянською (котра у цей час перебувала в Яворові й листувалася з Лесею), а зі своїм майбутнім чоловіком К.Квіткою.

³¹ «Літом Франко виїздив з сім'єю в гори на Гуцульщину, до Криворівні. Чуркало біля каплички над Черемошем мало, як говорив, цілощу силу, воно відмотувало нібито уявні дроти з заліза, що ними були сковані хворі постові руки... Пароходом у Криворівні був із діда-прадіда о. Олексій Волянський, священник-патрицій. Велика освіченість і товариська культура об'єднувалися в цій дуже небуденній повзі. Його дружина, з роду Бурачинських, була зразкова мати, господиня, опікунка села й виняткова пані дому. Не диво, що криворівнянська парохія – це були своєрідні гірські Аteni, яких не минали мистці, науковці, письменники. В оцьому старосвященничому домі, серед гідної хатньої обстанови, гармонії родинного життя Франко відпочивав душею. Родина Волянських, рада дорогому гостеві, старалася пошанувати його доброю стравкою, якої у себе дома серед примітивного господарства він не міг мати. Криворівня гостила в той час Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка і інших. Дідичем села був д-р Станіслав Вінценц, автор капітального твору про Гуцульщину «На високій полонині»» (див.: *Гриневичева К.* Зустрічі з поетом // Арка. – Ч.1 (січень). – Мюнхен, 1948. – С.12).

³² Можливо, ідеться про дружину священника Теодора Коржинського (1831–1902 рр.), в якого 1901 р. дорогою в Буркут зупинялися Леся Українка та К.Квітка.

³³ Теофіла Лакустова – дочка Т.Коржинського, дружина священника з Ясенова Горішнього М.Лакусти. Утримувала водолікувальний санаторій у с. Буркут, де влітку 1901 р. побували Леся Українка, І.Франко, В.Гнатюк, М.Міхновський.

цього судії, який був зятем пані Коржинської – я хвиливе забула. Вони пізніше перенеслися з Синяви до Кут, вже як емерити³⁴ – і він там помер: Він був, м[іж] і[ншим], великий дивак.

Вибух світової війни застав Грушевського, Гнатюка і Крушельницького в Криворівні. Мій батько допоміг зразу виїхати Грушевському³⁵, пізніше Крушельницькому, а Гнатюки лишилися в Криворівні аж до літа 1915 р. І старі врятували нам нашу хату, бо дівчата втікли були разом з нами до прилученої батька Бистриця³⁶. Щойно по трьох місяцях вернули ми обі з сестрою з Гнатюками до Львова, а мої родичі ще вдруге переживали російську інвазію³⁷. Попередником мого батька в Соколівці³⁸ був о. Добрянський, але він був твердий кацап, то я не вірю, щоб Ви були у нього, тільки в директорки школи п. Біліцової³⁹, яка доводилася сестрою п. Вариводової.

Думаю, що після свят я таки заїду в Берхтесгаден, а на цей раз вистачить Вам.

Щиро Вас здоровлю, Вашу дружину цілую

Цьопа Гардецька

K.Gardetska's Letter to V.Doroshenko about M.Hrushevskyi's Stay in Kryvorivnia

Abstract. A new source is published, which tells about the significance for Ukrainian culture and for the creative activity of M.Hrushevskyi in the Carpathian village Kryvorivnia. **Scientific novelty and conclusions.** An unknown letter-memoir about M.Hrushevskyi's stay in Kryvorivnia and his intellectual environment there is introduced into scientific context for the first time. The "Hrushevskyi in Kryvorivnia" topic has been studied in sufficient detail. Such local historians and Hrushevskyi scholars as P.Arsenych, S.Pankova have covered it extensively. The letter to the prominent bibliographer and literary critic V.Doroshenko contains an unknown memoir about Kryvorivnia and M.Hrushevskyi, written by K.Gardetska, the daughter of O.Volianskyi, local pastor of the Nativity of the Blessed Virgin church, and a well-known public figure. The latter had the idea to turn Kryvorivnia into a "holiday resort Mecca" of the Ukrainian cultural elite in the early 20th century. Ukrainian activists did not want to fall behind and sought to create a Ukrainian cultural environment to counter the Polish and Russian equivalents, like that of the Polish Zakopane, Russian Pushcha-Vodytsia or Vorzel near Kyiv. Due to O.Volianskyi's efforts, Kryvorivnia became a sought-after summer vacation spot for famous scientists, writers and public figures, such as V.Hnatiuk, I.Franko, M.Hrushevskyi, Lesia Ukrainka, Ye.Tymchenko, M.Kotsiubynskyi, O.Oles, H.Khotkevych, V.Doroshenko and many others, turning into a haven for people who stood at the forefront of the Ukrainian national liberation movement and contributed to the establishment of the socio-cultural foundations of the Ukrainian revolution of 1917–1921. K.Gardetska herself was also a well-known public figure, journalist, and Ukrainian women's rights activist in postwar Germany and the United States. In her memoirs, she lists fascinating details of the relationships between Ukrainian vacationers in Kryvorivnia, as well as the years of their stay. She mentions Ukrainians who helped visitors from the Upper Dnipro region to settle in the nearby villages. V.Doroshenko was going to use these materials in his book of memoirs about M.Hrushevskyi, which he never managed to publish.

Keywords: Hrushevskyi, Kryvorivnia, national leisure movement, intellectual environment, women's movement.

³⁴ Пенсіонери.

³⁵ Насправді О.Волянський міг лише посприяти у загальноорганізаційних справах, або ж бути одним із помічників. Виїздом родини Грушевських із Криворівні опікувався Союз визволення України, а саме А.Жук і В.Дорошенко, котрі знайшли автомобіль і кошти на дорогу до Відня.

³⁶ Так у тексті.

³⁷ Наступ.

³⁸ На нову парохію у с. Соколівка біля Косова О.Волянський переїхав у 1923 р. – тут він служив до кінця життя та був похований.

³⁹ Директорка семирічної школи у с. Соколівка на Косівщині Стефанія Біліцова в 1920-х рр. керувала Жіночою громадою Косова, яку влада II Речіпосполитої вважала шкідливою організацією, адже вона стояла на позиціях української незалежності. У роки Другої світової війни в майже 60-річному віці співпрацювала з оунівським підпіллям.